

Михайлина Коцюбинська. Зафіксоване і нетлінне. – К.: Дух і літера, 2001. – 300 с.

Роздуми про епістолярну творчість М. Коцюбинської «Зафіксоване і нетлінне», нещодавно видані «Духом і літерою», отримали вже чимало позитивних рецензій у пресі. Я також висловила свою думку про цю книжку на презентації, яка відбулася у Києво-Могилянській академії. Той факт, що саме Михайлина Хомівна з її науковою ретельністю, фундаментальним знанням архівної справи і, сказати, вродженим почуттям такту взялася за вивчення листування найвідоміших діячів української культури, не випадковість. Адже вивчення епістолярної творчості – не тільки «сродний труд» для Михайлини Коцюбинської чи її покликання, тобто той простір, в якому вона на сьогодні будує себе, реалізуючи таким чином постулат Стуса про «пряmostояння», а й глибоке усвідомлення необхідності це зробити: хто, якщо не я? Михайлина Коцюбинська усвідомлює, що українське листування – річ не просто малодосліджена, фактично, це інтелектуальна цілина, на якій пропонована нашій увазі книжка – один із перших кроків. І ще одна вагома обставина, – щоб займатися листуванням, треба не тільки розуміти, а й любити таку вже на сьогодні антикварну форму передачі думки й емоції як лист, по-друге, треба розуміти, знати і любити український лист і його автора-адресата. Для Михайлини Коцюбинської, як мені здається, вся українська культура уявляється одним листом – своєрідним «листом у вічність», який поки що так і не дійшов за призначенням: дехто читати його не бажає, дехто читає надто буквально, а хтось і зовсім не уважно ба, навіть упереджено. Тут не говоримо про спалені, втрачені листи. Згадаймо – «але Тарас командував: «Пали!»». Хоча, як відомо, рукописи не горять, проте вони кудись усе-таки зникають, як, до речі, зникають і цілі культури, якщо їх не берегти. Оскільки ж лист як форма існування української культури є, Михайлина Коцюбинська пропонує нам не чекати кращих часів, бо кращих часів взагалі не буває, а читати листа (листи) разом із нею або через неї, її власну інтерпретацію, переборюючи притаманну людині інтелектуальну лінькуватість і байдужість. Дослідниця пропонує нам сумлінно, з любов'ю укладений бедекер по теренах українського листування.

Дослідження «Зафіксоване й нетлінне» має чітку структуру. Перший розділ – «Лист як документ. Лист як творчість» присвячений теоретичним проблемам епістолярного жанру зі стислим екскурсом в його історію. При чому це не відсторонене теоретизування. Це теоретизування на українському ґрунті. Михайлина Коцюбинська чітко показує, в чому полягає специфіка українського листа і його дослідження: національний контекст або контекст колоніальної історії, специфічний портрет автора українського листа, ширше просто українського автора і способу його мовлення – еволюція від образу-маски простацького провінціала-оповідача, селянського чи «мужицького» діалогу до листа інтелектуального, який є внеском до духовної скарбниці людства (хоча б, листування Василя Стефаника, Катерини Білокур та Василя Стуса). Розглядаючи адресата, це друге «я» кореспондента, ширше – родинне

листування, Михайлина Коцюбинська також виділяє специфічну рису. На її думку, листування – осередок українства в морі чужомовності, тобто лист – засіб спілкування між представниками секти втаємничених не лише в проблеми творчості й мистецтва, які чужі масам, але до певного моменту (європейський контекст), а й в проблеми національні й громадські, які також чужі масам, але також до певного моменту (український, ширше – колоніальний контекст), тобто вкотре постає така осоружна сучасному досліднику заангажованість. Звичайно, грубо виділяючи вище подані два контексти, я наражаюся на шквал критики, і все ж на такому поділі я наполягаю. Тим же, хто приплутає сюди неонародництво, пропоную перечитати славетні листи Чаадаєва або Кюстіна. Хоча, звичайно, першого можна назвати божевільним, а другого предтечею фашизму, проте це зробити буде значно складніше, ніж, наприклад, проголосити, що все українське листування є проявом національного маразму. Доводиться спиратися на світові авторитети, бо на них наші критики «національної загумінковості» ще зуби не нагострили. Що ж поробиш, факт залишається фактом – не лише в українців усе заангажоване, навіть такі інтимні речі, як листи! До речі, висновки, зроблені Михайлиною Коцюбинською, заперечувати складно, бо вони добре аргументовані. А щодо ангажованості, то нервувати не варто, бо все у світі заангажоване. Незаангажованим стає лиш переможець. Але зверніть увагу, коли над переможцем нависає загроза, він умить ангажується і не соромиться цього. Це глобальне правило, притаманне усім сферам життя. Просто заангажованість буває різною. І не треба облудно стверджувати, що заангажованість у справу комунізму чи соцреалізму в мистецтві тотожна заангажованості в справу національну чи національного мистецького канону. Якщо вже так підходити до проблеми, то з таким же успіхом знак рівності можна було б поставити між комуністичною заангажованістю й заангажованістю у справу демократії або на мистецькому ґрунті – між заангажованістю в нормативну естетику й заангажованістю в постмодерну гру. Михайлина Коцюбинська і її книжка виразно ангажовані у справу української культури й об'єктивного вивчення останньої, в дослідження прогалин цієї культури, зрештою в те, щоб показати, як українська культура боролася й бореться за своє нормальне функціонування попри всі ненормальні зовнішні обставини і попри культивоване, у першу чергу самим українським культурним середовищем, відчуття меншовартості й маргінальності української культури. Саме в цьому я особисто і вбачаю основну причину успіху книжки «Зафіксоване і нетлінне». Одначе треба конче додати, що ангажованість Михайлини Коцюбинської носить фундаментальний характер. Ця ангажованість спирається на глибокі знання, на факти, а не на голий патріотизм та пишномовну фразу, які, до речі, чи не найбільше шкодять українській заангажованості. Біда не в тому, що українська культура потребує захисту, захисту потребує будь-яка культура, бо варварство, яке в різні епохи набирає інших форм, завжди нахабніше й сильніше. Біда в тому, що українську культуру, як правило, беруться

захищати графомани або, за висловом Олени Теліги, «партачі життя». Саме голий патріотизм і пишномовна фраза й зробили цю ангажованість смішною, більше того – безперспективною й дали підстави до справедливої критики псевдоукраїнської заангажованості. Тому дуже важливо, що Михайлина Коцюбинська захищає українську культуру професійно, без надриву. Фактично ми й не помічаємо, як пристрасно вона цю культуру захищає.

Другий розділ книжки «Зафіксоване і нетлінне» присвячений епістолярній спадщині українських шістдесятників і панорамі шістдесятих, яка із цих листів вимальовується. На мою думку, це феноменальний розділ, бо феноменальним у європейському, а не тільки українському контексті є і сам рух шістдесятництва, і листування шістдесятників. Можна говорити про «смерть шістдесятництва», на все є свої підстави, але не можна відкинути об'єктивного факту – окрім російської (але не забуваймо – імперської) літератури, такий феномен, як табірна література, відтак, і табірна естетика, саме табірна — не еміграційна й не блатна, притаманний саме українській літературі. І цей факт потребує не емоційної, а наукової оцінки. Михайлина Коцюбинська робить першу спробу показати, що листи з табору – це зовсім окремий жанр всередині епістолярного жанру. Цим листам притаманні не тільки свої суворі правила: їх і писали специфічно, й передавали особливим способом. Ці листи інші за самою своєю суттю. Якщо формулювати коротко, ці листи – це постійне заперечення агностицизму, твердження, що світ і речі можна і навіть треба пізнавати через себе й у собі, бо такий тип пізнання особливо тривкий і має неминуще значення. Цю думку Михайлина Коцюбинська майстерно ілюструє на прикладі листування професора університету з Торонто Юрія Луцького й засланця, теслі Євгена Сверстюка. Чому професору Юрію Луцькому важливо знати, що циркулярка Сверстюка працює, «і кожний день ростуть і ростуть пучки дранки»? Мені здається, що Юрій Луцький знаходить у цьому листі не тільки «компенсацію того, чого бракує в його впорядкованому світі» – хто перешкоджає йому й собі придбати циркулярку? Або, що він знаходить у цих листах поетичне доповнення світу – гадаю, що в бібліотеці поезії більше, ніж у таборі. Скоріше, Юрій Луцький відчуває в цих листах дихання сили, відчуває те, про що в одному зі своїх листів ще 1969 р., на свободі, Євген Сверстюк сказав так: «Але лев (посаджений у зоопарку в клітку – Р. Х.) – то сама сутність, до нього треба приходити як до джерела, і смутно дивитися йому в обличчя, що може завжди і попри все зберегти вірність собі, своїй природі – і витворити навколо себе стихію самого себе». Інакше кажучи, можна купити циркулярку, на ній навіть можна навчитися працювати, але як перетворити циркулярку на інструмент самопізнання й пізнання світу, і чи можливо це взагалі? Досвід Євгена Сверстюка доводить, що можливо, бо сутність не циркулярка і не табір, а сам Сверстюк.

Мені здається, що найбільший інтерес у читача викличуть саме ті розділи, в яких ідеться про табірні листи шістдесятників, а не їхню напівлегальну кореспонденцію на волі. Важливо, що перед читачем книжки «Зафіксоване і

нетлінне» постає виразний портрет і кореспондента, і адресата табірнього листа, адже й сама Михайлина Коцюбинська є однією з них. Дослідниця постійно наголошує на приматі духу. Для точності треба було б додати вивільненого, голого. Василь Стус вважав, що у його віршах надто багато плоті, замало духу, а якщо цей дух і є, то він присутній лише як крик плоті. На його думку, для естетики цього замало, естетика нічого спільного з плоттю не має. Естетика, змішана з плоттю, – дикунство. Тобто шістдесятники або «незгодні» – це ті, хто вирішив позбутися плоті, стати довершеним. Одні зазнали в цьому поразки, інші стали відступниками, а хтось отримав і перемогу, однаке для нас, як вважає Михайлина Коцюбинська, важливіше інше – сам факт цього чи не останнього в європейській історії романтичного пориву розірвати будь-які зв'язки з плоттю, тобто свідомо стати мучеником за християнську ідею. Звичайно, це явище, вдаючись до Фрейда, можна пояснити й за допомогою методу психоаналізу. Цей порив можна трактувати як фанатизм на національному ґрунті. Однаке навіть найцинічніші з нас бояться смерті, тому й завмирають від здивування, коли бодай опосередковано доторкаються до тих, хто свідомо йшов або йде на самопожертву заради ідеї. Тих, хто на таку самопожертву йде, можна розуміти або, як це трапляється частіше, не розуміти, і все ж, естетика їхнього життя – не просто творчості, та істинна естетика, що не визнає плоті, жахає нас. Якщо вдуматися, то найзапекліші адепти естетики насправді естетики не хочуть, більше того – вони бояться її, адже естетика починається в потойбіччі, а не за чашечкою кави у затишному кафе чи за пляшкою «водки» у брудній кухні – залежно від того, хто яку естетику пропагує. У книжці «Зафіксоване й нетлінне» лише заторкнуто проблему естетики плоті й естетики без плоті. Михайлина Коцюбинська не робить якогось остаточного висновку, проте дає нам зрозуміти, що до безсмертя має дотичність лише остання.

Нарешті в третьому розділі «Лист як художній феномен» Михайлина Коцюбинська виокремлює в листах художній компонент, розглядаючи його в психологічному, стилістичному й мистецькому вимірах. Цей розділ не зводиться до догматичної апології листа як форми людського спілкування: і буденного, й такого, в якому здійснюється банальний зв'язок між життям і творчістю адресатів, якими, звичайно ж, є творчі особистості. У цьому розділі Михайлина Коцюбинська трактує листи як живі істоти, наділені власним характером, темпераментом, емоціями і навіть ароматом, доводячи при цьому, що листи – це прихисток людяності, те рятівне коло, яке допомагає жити найменш пристосованій до життя людині – людині творчій. Михайлина Коцюбинська сама визнає, що пише «дифірамб» епістолярному жанрові і, додамо, людяності. Саме в цьому і її втіха, і її щастя. Читач відчуває затаєну між рядків думку: доки існують листи – існує й людина.

Дослідження Михайлини Коцюбинської свідчить про інтелектуальну молодість ученого. У наших обставинах переоцінки всіх цінностей, зокрема й наукових, у її віці рідко хто з учених має запал полемізувати з молодими науковцями, а дехто й взагалі не наважується цього робити, бо, – що гріха таїти

— відчуває свою інтелектуальну неспроможність. У Михайлини Коцюбинської такого комплексу немає, хоча й вона на сторінках своєї книжки пише, що заздрить «білою» заздрістю молодим, перед якими відкрите все знання, які не відають, що таке деформація знання, його обмеження й ідеологічний штамп. Мені здається, що останнє твердження дещо перебільшене. Адже за будь-яких обставин над науковцем завжди тяжіє певний канон або, простіше, мода: на ідеї, концепції, методи, терміни, зрештою, на саму манеру висловлювання, ще простіше — на сам спосіб мовлення й мову. На сьогодні переоцінка цінностей із присмаком скандалу є в Україні основним інтелектуальним методом або дискурсом. Йдеться, звичайно, про дискурс інтелектуалів-гуманітаріїв. До речі, останнім годилося б позаздрити своїм колегам фізикам чи хімікам — адже точні науки фактично не реагують на ідеологію, тут усе на поверхні: є відкриття або, навпаки — його немає. Тож Михайлині Коцюбинській зовсім не треба шукати якихось виправдань, начебто її ерудиція не на рівні. Хоча літературознавство й не фізика, хоча в літературознавстві значно легше займатися різного роду маніпуляціями, проте читача все одно не ошукати. Він добре знає, що йому читати цікаво, а що нецікаво, чому він вірить, а чому не вірить, що є аргументом, а що є бездоказовим. Мене особисто книжка Михайлини Коцюбинської переконала в тому, що український епістолярний жанр є, що жанр цей цікавий, несподіваний і таїть у собі чимало відкриттів.

Роксана ХАРЧУК

Соломія Павличко. Листи з Києва. — К.: Видавництво Соломії Павличко «ОСНОВИ». — 2000. — 160 с.

До українського читача «Листи з Києва» Соломії Павличко прийшли тільки тепер — через вісім років після того, як їх було видано англійською в Канаді, і через десятиліття потому, як вони писалися серед бурхливих київських подій 1990–91 років.

Смію висловити еретичну, на перший погляд, думку — добре, що сталося саме так. У час, коли ці листи писано, їх, скоріш за все, було б сприйнято як суто публіцистичний репортаж про перші яскраві й, водночас, дуже суперечливі кроки українського «державотворення». Сьогодні ж канва карколомних політичних подій вже не так заступає головне — особистий погляд Авторки на світ, на Україну межі 1980–90-х, і на саму себе...

А трагічно передчасний відхід Соломії Павличко зробив ці глибоко особисті тексти не так посланнями конкретному адресатові, на той час — директорові Канадського інституту українських студій в Едмонтоні Богданові Кравченку, як, у певному сенсі, — листами у вічність від однієї з кращих представниць української інтелектуальної еліти нашої доби.

Листи охоплюють десять надзвичайно насичених місяців української історії. Перший з них було написано 12 травня 1990 року — відразу після повернення Соломії з лекційного семестру в Канадському інституті українських студій. На щастя, першим і єдиним листом не обмежалося, і ми